

84. Türk - Rus dili ve kùltüründe *tuz*

Sevda NASRADINLI BAHAR¹

APA: Nasradınlı Bahar, S. (2023) Türk - Rus dili ve kùltüründe *tuz*. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (33), 1361-1375. DOI: 10.29000/rumelide.1283693

Öz

Kùltür, insanlığın bilgi birikiminin “kara kutusu” gibidir. Tarih boyunca bir toplumun kùltür hazinesi içinde saklanan her Şey onun dili ve dùřüncesine yansır. Kùltürün kendi temsili esnasında kullandığı en önemli aracı dildir. Bu nedenle dil ve kùltür arasındaki yakın ilişki, araştırmacılar için her zaman ilgi çekici konulardan biri haline gelmektedir. Çünkü dil ve kùltür incelemeleri tarih, coğrafya, politika, din, ekonomi, sanat, edebiyat, psikoloji, yaşam tarzı gibi pek çok alandaki bilgi birikimini ortaya koyar. Araştırma konusu olarak seçilen kavram sözcük tuzdur. Tuz, hayati önemi olan ve insan hayatının devam ettirilmesi için gereksinim duyulan en önemli maddelerden biridir. İnsanlık eski zamanlardan bu yana yaŐamın her alanında tuzdan faydalanır. Bu çalıŐmada, Türk-Rus dili ve kùltüründe tuzun öneminin araştırılması amaçlanmaktadır. Tuz kavramı Türk ve Rus toplumunun maddi, manevi değerleri, inanıŐları bağlamında ele alınacaktır. Ayrıca tuz sözcüğünün geçtiği deyim, atasözlerine de yer verilecektir. Araştırma neticesinde Türk ve Rus toplumlarının dil, kùltür ve dùřünce dünyasında tuzun yeri belirlenecektir. Ayrıca her iki toplumun dili ve kùltürü ekseninde tuza ilişkin kanaatlerde benzerlik ve farklılıklar ortaya konulacaktır. Araştırma yöntemi karşılaştırmalı kùltürdilbilimdir. Kùltürdilbilim yöntemine ilişkin teorik bilgilere, uygulamalara ve değerlendirmelere yer verilecektir.

Anahtar kelimeler: Tuz, Türk kùltüründe tuz, Rus kùltüründe tuz, deyimlerde tuz, atasözlerinde tuz

Salt in Turkish and Russian languages and cultures

Abstract

Culture is like the “black box” of human knowledge. Everything that has been preserved in the cultural treasure of a society throughout history is reflected in its language and thought. The most important tool used by culture during its representation is language. Thus the close relationship between language and culture is always an interesting topic for researchers. Because language and culture studies reveal knowledge in many fields such as language, culture, history, geography, politics, religion, economy, art, literature, psychology, and lifestyle. The concept chosen as the research topic is the word salt. Salt is one of the most important requirements that are vital and needed for the continuation of human life. Humanity has benefited from salt in every aspect of life since ancient times. This study aims to investigate the importance of salt in the Turkish-Russian language and culture. The concept of salt will be discussed in the context of material and spiritual values and beliefs of Turkish and Russian society. Also, idioms and proverbs will be included. The result of the research, the place of salt in the language, culture and thought world of Turkish and Russian societies will be determined. Furthermore, similarities and differences in opinions about salt will be revealed on the

¹ Öğr. Gör., Milli Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu, Yabancı Diller Bölüm Başkanlığı (Ankara, Türkiye) snbahar@kho.msu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-1067-3554 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 22.02.2023 kabul tarihi: 20.04.2023; DOI: 10.29000/rumelide.1283693]

axis of the language and culture of both communities. His research method is comparative cultural linguistics. Theoretical information, applications and evaluations of the method of cultural linguistics will be included.

Keywords: Salt, salt in Turkish culture, salt in Russian culture, salt in idioms, salt in proverbs

Giriş

İnsan hayatta kalmak için bazı maddelere gereksinim duyar, bu nedenle tarih boyunca insanlık bazı maddelerin ekseninde yol alır. Tuz bu maddelerin başında gelir. Böylesine hayati öneme sahip bu maddenin toplumların yaşamının pek çok alanına etki etmesi de kaçınılmazdır. Tuzun hayatımızdaki yerini anlayabilmek için insanlığın düşünce ve eylem dünyasını araştırmak gerekir. Düşüncemize yön veren kavramlar sadece zihne özgü sorunlar değildir. Onlar en sıradan detaylara kadar bizim gündelik faaliyetlerimize de yön verir. Algıladığımız şeyi, dünyada yolumuzu bulma tarzımızı ve diğer insanlarla ilişki kurma biçimimizi kavramlar yapıya kavuşturur. Bu nedenle kavram sistemimiz gündelik gerçekliklerimizi tanımlamakta merkezî bir rol oynar (Lakoff ve Johnson, 2015: 27).

İnsan, dokunduğu her yere izini bırakır ve tarih boyunca edinilen tüm birikimlerin izlerini nesillere taşıyan, aktaran yine kendisidir. Bu nedenle insanlığın bilgi birikimini aktarmasını sağlayan dil, kültür, tarih alanlarındaki çalışmalar titizlikle yürütülmelidir. Dil ve kültür arasındaki çok yakın bir ilişki vardır. Düşünceyi bir kaba benzetecek olsak bu kabı dolduran madde kültür, kabın taşıyıcısı insandır. Dilin bu ilişki içerisindeki rolü, kabın şekli ile ifade edilebilir. Yani kültür temsilini sağlamada insanı ve dili bir araç olarak kullanır. Aralarındaki yakın bağ nedeniyle dil-kültür araştırmaları dünya üzerindeki pek çok bilim insanının çalışmalarına konu olmuştur. W. Humboldt, K. Fossler, İ. A. Boduen de Courtaine, Levi Strauss, Saphir-Whorf tezi ile bilinen Edward Saphir ve B.L. Whorf; Rusya’da A. A. Şahmatov, Yu. M. Lotman, A. A. Potebnya, N. M. Şanskiy, A. İ. Kuprin, V. A. Maslova, V. N. Teliya, V. V. Vorovyev, Yu. S. Stepanov, V. V. Krasnıh, N. F. Alefirenko, N. D. Arutyunova dil ve kültür arasındaki bağı farklı yönleriyle incelemiştir. Türk dünyasında dil-kültür çalışmaları Kaşgarlı Mahmut, Yusuf Has Hacib, Bahaeddin Ögel, İbrahim Kafesoğlu, Pertev Naili Boratav, Mehmet Kaplan gibi önemli bilim insanlarının çabalarıyla ön plana çıkmıştır.

Dil-kültür etkileşimini ele alan dilbilimcilerin başında Wilhelm Humboldt gelir. Alman dilbilimci, dil ve kültür arasındaki etkileşimi “Bir halkın ruhsal bireyselliği ile dilinin şekli öylesine birbiriyle kaynaşmıştır ki, bunlardan biri verilse, diğeri ondan bütünüyle çıkarsanabilir. Çünkü intellektualite ve dil ancak karşılıklı olarak birbirine uygun düşen biçimlere izin verirler ve bunların gelişmesine yardımcı olurlar. Dil sanki ulusun ruhunun dış görünüşüdür, dil ulusun ruhu ve ruh da ulusun dilidir” (Humboldt, 1988:46) şeklinde ifade eder. Onun dili geçmiş ve gelecekte bağımsız görmeyen ve kültürün merkezine alan bu düşüncesi, kendisinden sonra gerçekleştirilecek dil-kültür çalışmalarının önünü açar.

Dil, kültürden bağımsız düşünülemez. Mehmet Kaplan, dil ve kültür arasındaki bağ nedeniyle dilin tek başına ele alınmayacağını, dil araştırmalarının kültürle ilişkilendirilerek ele alınması gerektiğinin altını çizer:

“Kültür eserleri, dilin belli bir yer ve anda donmuş şekilleridir. Bu bakımdan onların abidelerden farkları yoktur. Kütüphaneler dil abidelerini toplayan müzelerdir. Dil, bir kap olduğuna göre onlara “duygu, düşünce, hayal müzeleri” demek gerekir. Biz eskiden yaşamış insanların hayat tecrübelerini, inanç ve değerlerini bu eserlerden öğreniriz. Aslında dili hem şekil hem muhtevasıyla inceleyen filolojinin gayesi, insan kültürünü tanımdır. Fakat bu görüşe ancak dil ile kültür arasındaki bağlantıyı görenler ulaşabilirler” (2014:144).

V. N. Teliya, dil-kùltür arasındaki sıkı bağı “Kùltür bir toplumun kendine özgü tarihi anıdır. Dil ise sadece geçmiş ve günümüz nesilleri arasındaki diyalogu değil, günümüz ile gelecek nesiller arasındaki diyalogu da geliştirerek aşamalı/kùmeli yapısı sayesinde kùltürü korur” (Sabitova,2013:8) diye ifade eder.

XX. yy.’da dil ve kùltür arasındaki bağın sistematik bir yaklaşımla ele alınması çabası, kùltürdilbilim adlı disiplinin ortaya çıkmasını sağlar. Kozan, kùltürdilbilim inceleme yöntemlerinin artsüremli, eşsüremli yapısal, tarihi, tipolojik ve karşılaştırmalı (2014: 17) olarak yürütüldüğüne dikkat çeker. Araştırma konusu olarak seçilen tuz, Türk ve Rus dil-kùltür ikilisi bağlamında ele alınacaktır, araştırma yöntemi karşılaştırmalı kùltürdilbilimin yöntemlerine dayanmaktadır.

Kùltürdilbilimsel bir terim olarak *konsept*, Rus dilbilimcilerinden S. Askoldov-Alekseyev tarafından 1928 yılında ilk kez kullanılmıştır. Terim, G.M. Alimjanova’nın *Karşılaştırmalı Kùltürdilbilim* kitabında pek çok bilim insanı tarafından tanımlanmıştır;

- D. Lihaev’e göre; “konsept, dil taşıyıcısının kişisel, mesleki ve toplumsal tecrübesinin süzgecinden geçmesiyle ortaya çıkan olguyu yansıtan ve yorumlayan soyut bir düşünsel birim”dir.
- Yu. Stepanov’a göre konsept “bir yolla insanın zihinsel dünyasına giren kùltür, konsepttir. Bu insan bilincindeki bir pıhtı gibidir. Diğer bir yandan insanın, (sıradan insan kùltürel değerlerin yaratıcısı değildir) bir şey vasıtasıyla kùltüre dahil olması ve bazı durumlarda kùltürü etkilemesi de konsepttir.”
- V. Maslova’ya göre ise “Konsept, insan düşüncesinin söze dökülmesi ve alanlara göre bir yapıya sahip olan insan deneyiminin en küçük birimidir. Bunlar, bilgilerin işlenmesi, saklanması ve aktarılması için temel birimlerdir” (2016: 93-95)

Konsept; toplumsal bellekte geçmişten bu yana yęıllararak saklanan kùltürel birikimi bireylerin zihnine aktarmaya yarayan, onlara toplumsal değer yargıları çerçevesinde düşünce kalıpları sunan en küçük birimdir. Çalışma konseptimiz “tuz”dur, bu madde gündelik yaşamdaki kullanımının yanı sıra farklı kullanım alanları ile hayatımızın geneline etki edecek güçte olduğundan seçilmiş ve dil-kùltür bağlamında ele alınmıştır.

Tuzun maddi özellikleri

Bir asitle bir bazın tepkimeye girmesi neticesinde meydana gelen ve kimyasal bir madde olan tuz, kadim zamanlardan bu yana geniş kullanım alanıyla insan hayatının vazgeçilmezleri arasında yer alır.

Tuz, insanlık kùltürüne pek çok yönüyle etki eden, iz bırakan bir maddedir. Michigan, St. Clair Diamond Kristal Tuz şirketi tarafından 1920’li yıllarda yayınlanan broşürde tuzun kullanım alanlarını şu şekilde sıralanır: haşlanan sebzelerin parlak rengini korumak; dondurmamayı dondurmamak; kremayı daha hızlı ırpamak; kaynar sudan daha çok ısı elde etmek; pası temizlemek; bambu mobilyaları temizlemek; çatlakları kapatmak; kumaştaki lekeleri çıkarmak; mumların damlamasını engellemek; kesilen çiçeklerin taze kalmasını sağlamak; zehirli sarmaşığı öldürmek ve hazımsızlık, burkulma, boğaz ağrısı ve kulak ağrılarını dindirmek... (Kurlansky, 2003: 12) Brořürde sıralanan özelliklerinin dışında tuz, yaşam alanlarının belirlenmesi, kışın buzlanan yolların çözülmesi, sabun üretimi, kumaşların boyasının akmasını önleme gibi pek çok maksatla kullanılır.

Tuz, en bilinen özelliğiyle tat verir; besinlerin tadını belirlemede ve yenilebilir hale getirilmesinde kullanılır. Beslenmedeki yeri bakımından değerlendirilecek olursa tuz, insan bedeninin belirli oranlarda ihtiyaç duyduğu mineralleri içermesi özelliğiyle önemli bir madde olarak karşımıza çıkar.

Tuz korur, besinlerin ömrünü uzatır. Tuzun yaygın olarak bilinen bir diğer özelliği koruyucu olması, çürümeyi önlemesidir. Türkçeye İtalyancadan geçen *salamura* sözcüğü, Kamusi Türki'de “peynir ve balık gibi şeylerin bozulmamak için yatırıldıkları tuzlu su” anlamıyla tuzun koruma özelliğini doğrudan aktarır.

Tuzun bozulmayı önleme özelliği besinlerle sınırlı değildir; tuz, çok eski zamanlarda Antik Mısır'da, bazı Asya toplumlarında (örn. Altay Türklerinde) hatta Osmanlı döneminde bile besinlerin yanı sıra ölü bedenlerin çürümesini engelleme yani mumyalama maksadıyla kullanılmıştır².

Tuz temizler, iyileştirir. Hayatın pek çok alanında önemli yeri olan tuz; temizleme, dezenfekte etme ve tedavi etme özelliği ile insanlığa hizmet eder. Adshead, *Salt and Civilization* (Tuz ve Medeniyet) adlı eserinde tuzun iyileştirme yönüne dikkat çeker:

“Tuz eski dönemlerdeki tedavi yöntemlerinin hemen hemen tamamında önemli bir rol oynamıştır. Suriye’de Nesturî mezhebine ait, temelleri Hipokrat’a kadar giden bir tıp kitabında, tuz açıklanırken “mide için iyidir ve kan kaybından bayılanları iyileştirmede Kapadokya tuzu iyi gelir” gibi bilgiler yer almaktadır. Benzer olarak geleneksel Hint tıbbında da tuzdan söz edilmektedir. M.Ö. 10. yüzyılda tuzun kullanılabilceği yerlerin uzun bir listesi vardı: Ağrı kesici, kusturucu, dezenfektan vb. Aynı şekilde sağlık alanında Çinliler de tuzu böbrekleri beslediği için kullanılmasını önermişlerdi. Buna göre böbrekler kemikleri ve ilikleri güçlendirir, ilikler ise ciğerlere destek olur” (Aktaran: Avcı, 2003:39).

Tuz, üremeye etki eder. Psikanalist ve nörolog Ernest Jones, 1912 yılında kaleme aldığı makalesinde tuzun doğurganlığın simgesi olduğunu öne sürer. Jones, bu görüşünü tuzlu suda yaşayan balığın karada yaşayan hayvanlardan çok yavrulaması ile izah eder (Ernest 1923: 122).

Tuz; zenginliktir, gücün sembolüdür. Eski zamanlardan bu yana elinde tuz kaynaklarını bulunduran toplumların elinde tuz “beyaz altın”a dönüşmüştür. Eski Yunan’da, Romalılarda, Çin’de ve Mayalarda tuz vergilendirilerek ülke için gelir sağlanmıştır. Çin’de M.Ö. XII. yüzyıla ait tuz vergisinden söz eden metinler mevcuttur. Rus tarihçi Gumilyev, Türkçeye *Hunlar* (*История народа хунну-İstoriya naroda hunnu*) adıyla çevrilen eserinde Hunların gelir kaynağının demir ve tuz olduğunu belirtir (1997: 69). Tuz gelir sağlama özelliğiyle tarih boyunca yönetimleri güçlendirir ya da sıkıntıya düşürür.

Tuzun gelir kaynağı olması, onun satışının, temininin kanunlarla³ belirlenmesinin önünü açarken onun maddi gücünden mahrum kalan ülkelerin ekonomik sarsıntılar yaşamasına dahi sebep olabilir. Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemine doğru başlıca gelir kaynaklarından olan damga, alkollü içki, balık avı, tütün, ipek ve tuzdan alınan vergilerinin Düyûn-i Umumiye’ye aktarılması ülkeyi ekonomik yönden bir darboğaza sokmuştur.

Tuzun iktidarın önemli gelir kaynaklarından biri olmasının örneklerine Fransa’da rastlamak mümkündür. Ağdemir, *XVI. yüzyıl Fransa’sında Vergiler ve Vergi İsyancıları* adlı çalışmasında Fransa odağında tuzun bu maddi gücüne dikkat çeker. Fransa için önemli olan diğer bir vergi tuz üzerinden

² Detaylı bilgi için bakınız. EFE, Z. (2011). *Anadolu Türk Kültüründe Mumyalama*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İzmir/Türkiye.

³ Tuzun temini ve satışı çok eski dönemlerden bu yana devlet kontrolünde kanunlarla belirlenerek gerçekleştirilir. 28/02/1337 (1917) tarihli ve 26 sayılı *Tuz Resmî Kanunu*; 11/12/1936 tarihli ve 3078 sayılı *Tuz Kanunu*, tuzun kullanımı ve satışını düzenleyen hukuki düzenlemelerdendir.

alınan *gabelle*'ydi. Fransa'nın bazı bölgelerinde krallık tuz üretim tekeline sahipti, aynı zamanda tuz satışını kontrol ediyordu. Bretagne ve güneybatıda krallığın tekelinin dışında üretim yapılmaktaydı, buralardaki tuz vergilemeye tabi değildi veya indirimliydi. Krallığın kontrolü kuzey ve merkez bölgelerde güçlüydü. Tuz krallık ambarlarına (*greniers a sel*) getirilerek buradan dağıtılmaktaydı. Tüccarlar satacakları tuzu krallık ambarlarından vergilendirilmiş şekilde almaktaydılar. Krallık yasadışı satışı engellemek için herkesin ortalama ihtiyacı kadar tuzu krallık ambarlarından almasını zorunlu tutmuştu (2017: 146). Fransa'da tuza konulan bu vergi, dönemin Fransa Krallığının idari şekillenmesine etki edecek denli güçlüdür; öyle ki Krallığın idari birimlere ayrılmasına etki eder.

Tuzun ülkelerin yanı sıra kişiler için de ekonomik bir öneminin olduğunu Roma tarihinden öğreniyoruz. Tuz, Romalı askerlere maaş olarak verilmiş; tuz dağıtımı olarak yapılan bu ödemenin Latincedeki adı "*salarium*" olarak tarihe geçmiştir. Sözcük İngilizcedeki "*tuz*" anlamını kaybederek sadece "*ücret/maaş*" anlamına gelen "*salary*" kelimesinin ortaya çıkmasına neden olmuştur bu sözcük, Latince *salarium*'dan gelmektedir (Gürsoy-Naskali 2004: XI-XII).

Tuz, yaşam alanlarının belirlenmesinde etkili olacak ölçüde önemli bir maddedir. Çok eski zamanlardan bu yana insanlar tuz kaynaklarına yakın olan yerlerde yaşamayı tercih etmiş, göç yollarını belirlerken tuz kaynaklarına yakın yerleri gözetmiştir. Bu durum şehir, bölge adı gibi yerleşim alanlarının adlarını incelenmesiyle kavranabilir. Yer adlarının dile yansımaları inceleyen *toponomi*⁴ çerçevesinde yapılacak çalışmalar, toplumların tuzla bağının ne boyutta olduğunu gözler önüne sermektedir.

Maddi nitelikleri ile değerlendirilecek olursak tuz; arındırma, iyileştirme veya diğer özellikleriyle insanlığın yaşadığı her yere izini, tadını ya da adını bırakmış bir maddedir.

Tuzun manevi özellikleri

Tuz, maddi olduğu kadar manevi özellikleriyle de hayatımızda yer tutar. Bazen maddi sebeplerin tetiklediği olaylar, bazen eskilerden gelen bir inanış ya da gelenekte tuzun manevi yönden etkilerinin izlerini yakalamak mümkündür.

Tuz, bazı toplumlar için başkaldırının sembolüdür. M.K. Gandhi (1869-1948) Britanya'nın ülkesine uyguladığı tuz vergisine direniş amacıyla 1930 yılının Mart ve Nisan aylarında başlattığı ve tarihi kaynaklara *Tuz Satyagraha*'sı (Salt March) ya da *Tuz Yürüyüşü* olarak geçen sivil itaatsizlik eyleminde tuzu halkı için bir sembole dönüştürmüştür. O dönemde Hindistan'ı istila etmiş İngiliz yönetimi, tuzu maddi bir güç olarak elinde bulundurmak için tuz üretimini yasaklamıştır. Gandhi, direnişine sembol olacak tuzu üretmek için bir tas dolusu deniz suyunu buharlaştırmış ve tuz elde etmiş, ardından da bu tuzu ayakları ile çiğnemiştir (Pletcher, 2022). Gandhi'nin bu eylemi ile tuz, maddi özelliğinden doğan değerini aşarak manevi anlamların yüklendiği bir maddeye dönüşür.

Mitolojide tuz, deliliğin sembolüdür. Yunan mitolojisinde yer alan bir efsaneye göre Truva savaşına katılmak istemeyen Odysseus orduya alınmamak için tarlaya tuz eker, deli taklidi yapar:

⁴ N.İ. Nadejdin, kısaca yer adlarını inceleyen bilim dalı olarak adlandırabileceğimiz toponomi çerçevesinde yapılacak çalışmaların önemini şu sözlerle vurgular: "...Yer adları bize kadim dönem eserlerinden ya da Orta Çağ yazarlarından daha çok bilgi verir. Halkın tarihini abartmadan ve değiştirmeden gözler önüne serer. Vatan dilinde yalan yoktur. Hiçbir şey hesap edemez, hiçbir şey düşünemezsin. Adlar zamanla dil, kültür, gelenek-göreneklerin değişmesine bağlı olarak anlamını yitirse de kadim dönemlerdeki anlamını bilmek, öğrenmek halkın maneviyatını zenginleştirir." (Aktaran: Aktay&Aktay, 2021: 482).

Palamedes, Helene kaçırılınca akrabası Menelaos'u avutmaya çalışır, kadını barışçı yollarla geri almak için Troya'ya elçi gider. Bu çabalar sonuç vermeyip Akha ordusu hazırlık yapmaya başlayınca, Menelaos'la birlikte Odysseus'u çağırılmaya giderler. Ama kurnaz yiğit savaşa gitmek niyetinde değildir, delilik taslar: Bir tarlada sabana bir öküzle bir eşek koşmuş, toprağa tuz ekmektedir. Palamedes düzeni anlar, Odysseus'un gerçekten deli olup olmadığını denemek için oğlu küçük Telemakhos'u sabanın önüne atar. Odysseus da sabanı hemen durdurmakla deli olmadığını açığa vurmuş olur. (Erhat 2007: 232)

Tuz, din ve inanışlarda önemli yer tutar. Dini kaynaklarda tuzun ilahi iradenin sunduğu bir nimet olarak kabul edildiğine ilişkin ifadeler yer alır. İncil'in Levililer bölümünün 2:13'üncü kısmında "*Bütün tahl sunularını tuzlayacaksınız. Tanrı'nın sizinle yaptığı antlaşmayı simgeleyen tuzu tahl sunularından hiç eksik etmeyeceksiniz. Bütün sunulara tuz katacaksınız*" ifadesine yer verilir. Bu inanın özünde tuz, maddi ve manevi değerlerle yüklü bir madde olarak tanımlanır. Dini bağlamda ele alındığında tuz lanetlenmenin sembolüdür. Lut kavminin helak oluşunda tuzun gücünü görmek mümkündür; Tekvin'de Rabb'e karşı günahkâr olan Lut'un karısının tuzdan bir kayaya dönüştüğü anlatılır. Melekler Lût'a şehri harap edeceklerini, aile fertlerini alıp burayı terk etmesini bildirirler. Lut ağır davranınca melekler karısını ve iki kızını şehrin dışına bırakırlar; onlara arkalarına bakmadan dağa kaçmalarını tembih ederler. Lut onlara "Ben kulunuzdan hoşnut kaldım, canımı kurtarmakla bana büyük iyilik yaptınız. Ama dağa kaçamam. Çünkü felaket bana yetişir, ölürüm" (Tekvin, 19) diye cevap verir. Ardından gelişen olaylar Tekvin'de şu şekilde aktarılır:

Adamlardan biri Lut'a, "Peki, dileğini kabul ediyorum" dedi, "O kenti yıkmayacağım. Çabuk ol, hemen kaç! Çünkü sen oraya varmadan bir şey yapamam". Bu yüzden o kente Soar adı verildi. Lut Soar'a vardığında güneş doğmuştu. RAB Sodom'la Gomora'nın üzerine gökten ateşli kükürt yağdırdı. Bu kentleri, bütün ovayı, oradaki insanların hepsini ve bütün bitkileri yok etti. Ancak Lut'un peşi sıra gelen karısı dönüp geriye bakınca tuz kesildi (21- 26).

İslamiyet'te de tuzun yok edici özelliğinin altı çizilir. Kuran-ı Kerim'de içinde tuz sözcüğü geçen ayetlerde onun yakıcı ve öldürücü özelliğine değinilir; biri tatlı biri tuzlu suya sahip iki denizin birbirine karışmamasından insanlığın ders alması öğütlenir;

Ve iki denizi serbest bırakan O'dur; biri lezzetli ve tatlı, diğeri tuzlu ve acı. İkisinin arasına berzah (engel) kıldı. (Böylece onları) engelleyerek (birbirine karışmalarına) mani oldu. (Furkan Suresi 25/53)

Ve iki deniz müsavi (eşit) olamaz. Bu lezzetli, tatlıdır. Susuzluğu gideren, içimi kolay olandır. Ve bu (diğeri) tuzludur, acıdır. Hepsinden taze et yersiniz. Ve giyeceğiniz (takacağınız) süs eşyası (inci, mercan) çıkarırsınız. Ve onun fazlından istemeniz için onda (suyu) yarıp giden gemiler görürsünüz. Umulur ki böylece şükredersiniz (Fatır Suresi 35/12).

İnsanlık tarihi boyunca farklı toplumların, kültürlerin ve inanışların ortak dünyasında tuz; bazen olumlu bazen de olumsuz özelliklerle olsa da anlam ve değerlerin yüklendiği önemli bir madde olarak karşımıza çıkar. Hayatımızın neredeyse her alanında etkili olduğu göz önünde bulundurulduğunda kültüre, dile olan etkisi kaçınılmaz olacaktır.

Türk kültüründe tuz

Türkler eski zamanlardan bu yana bazen dünya gelenekleriyle örtüşen bazen de ayrışan yönleriyle tuza önem vermiştir. Türk toplumu için tuz, doğumdan ölüme uzanan süreçte hayatın her alanında kullanılabilir değer bir maddedir. Türk kültüründe tuzun izi sürülmek amacıyla yola çıkıldığında ilk olarak geleneklere, kültürel birikime başvurulmalıdır. Genel yaşamı etkileyecek güçte olan geleneklerde tuz, hayatın ilk günlerinden itibaren kullanılan bir madde olarak karşımıza çıkar. Boratav, doğumla ilgili gelenekler içerisinde tuzlamanın yer aldığını belirtir. Tuzlama geleneği, Anadolu'da

çocuğa ad verme, göbeğini kesme geleneklerinin hemen ardından gerçekleştirilir: “Çocuğun göbeği kesilip adı konduktan sonra tuzlanması ve yıkanması gelir. Vücutuna tuz serpip kısa bir zaman öyle bıraktıktan sonra su ile yıkarlar yahut da önce tuzlu bir suda, sonra da duru suda yıkarlar çocuğu” (Boratav, 2015: 175). Şüphesiz Anadolu’da sürdürölen bu gelenek, kadim dönemlerde çocuğu temizleme araçlarının kısıtlı olmasından ve tuzun dezenfekte etme özelliğinin faydalanılmasından ileri gelir. Ancak Boratav, tuzlamanın mistik özellikler taşıyan ve inanç temelli bir gelenek olduğunun da altını çizer: “Tuzlamayı, halk geleneği, çocuğun teri, nefesi kokmasını diye önceden alınmış bir “sağlık” tedbiri diye niteliyor, ama bunun büyüyle ilgili bir işlem olduğunda şüphe yok. Tuzun, nazar, uğur, bereket inançlarındaki kutlu yerini biliyoruz” (2015: 175).

Hayata başlayan bir bebeğin arındırılması ve nazardan korunmasına ilişkin adetlerin dışında yaşamın kalanı için gerçekleştirilen ritüellerde tuzdan faydalanılır. *Kıpti Kilisesi Üzerine Bir Araştırma* adlı makalesinde Erdem, tuza yüklenen mistik anlamları farklı bir şekilde ele alır. Erdem, çocuğun doğumu sonrasında gerçekleştirilen törenlerde içerisinde tuzun da yer aldığı bazı ürünlerin hayatın sembolü olduğunu ifade eder:

Çocuk doğumunun yedinci, günü arifesinde mısır, yonca, pirinç, buğday, arpa, bakla ve mercimekten oluşan altı çeşit tarım ürünü toplanır. Bunlara bir de tuz eklenir. Hayatın ve verimliliğin birer sembolü olarak kabul edilen, bu ürünler, bir mürekkep, bir dolma kalem ve bir de (yumurta ile birlikte çocuğun başının yanına konur. Böylece Allah’ın çocuğa uzun ömür vermesi istenir. Çocuk hazırlandıktan sonra ad koyma merasimi yapılır (1997: 174).

Türk toplumu için “tuz” sözcüğü güzelliğin ifadesine aracılık eden bir metafordur. XI. yüzyılda yaşamış ünlü Türk âlimi Kaşgarlı *Mahmud Divan-ı Lugat’it Türk* adlı eserinde tuzu güzellik kavramıyla özdeşletirir:

اقلراوزم انك توزنكا “Avlalur özüm anığ tuzuņa,
املركوزم انك توزنكا Emlelür közüm anığ tozuņa.”

(Özüm onun güzelliğine avlanır, gözüm onun –ayağının- tozuyla tedavi olur.) (DLT: 150).

بيرنك منكا سوزكيا “Beriņ maņa sözkiye,
منكلك قرا تزقيا Menliğ kara tuzkiya,
يلفن تئار كزكيا Yalvın tutar közkiye,
مىكدم منك بلنكا Muņum meniņ bilije.”

(Bana küçücük bir söz verin, ey kara benli güzelcik, gözünün bir parçasının büyüyle tutsak eden, benim sıkıntılarım sizce biline.) (DLT: 601).

Kaşgarlı Mahmud’un etimolojik sözlük ve Türk kùltürünün yazılı hazinesi niteliğindeki eserinde tuz ile ilgili izler bununla sınırlı değildir. Türk kùltürüne ilişkin unsurların sıralandığı eserin “Yemek çeşitleri

ve yemek malzemeleri ve bunlarla ilgili nesnelere” bölümündeki “tuzgu⁵” ve “Mutfak araç gereçleri” bölümündeki “tuzluk” sözcüklerinin varlığı Türklerin tuzu çok uzun zamandır kullandığına, bildiğine işaret eder⁶.

Tuz, Türk kültüründe bereketi sembolize eder. Anadolu’da mevlitlerde pirinç ve şekerin yanında tuz bulundurmamak ve bereket getirmesi için insanlara dağıtmak da mistik alışkanlıklardan biri olarak yaşatılır (Akarpınar 2006: 48-57).

Türk kültüründe tuz, üzerine yemin edilebilecek ölçüde kutsal kabul edilen maddelerden biridir. Evliya Çelebi’nin *Seyahatname* eserinde değinilen Türk toplumunun üzerine yemin ettiği dört şeyin *-ekmek, kılıç, Kuran-ı Kerim, tuz*⁷- arasında yer alması tuzun Türkler için kutsallığını da ortaya koyar.

Tuzun Türk kültüründeki etkileri ve dile yansımalarının en güzel örneklerinden biri de yer adlarının incelenmesi ile ortaya çıkar. Türkçede içinde tuz sözcüğü geçen yer adlarından bazıları şunlardır:

Türkçede “Tuz” Sözcüğünün Geçtiği Yer Adları

Aktuzla	Muş
Büyüktuzhisar	Kayseri
Karatuzla	Samsun
Körtuzla	Sivas
Tuzla	İstanbul/Antalya/Adana/Samsun/Trabzon
Tuzcu	İzmir/Erzurum
Tuzlacık	Yozgat

Göl ve Akarsu Adları

Tuz Gölü
Tuzla Çeşme/Bursa
Tuzla Çayı/Sivas-Çanakkale-Erzincan-Erzurum-Sivas

Verilen örneklerin yanı sıra *Eskituzyolu (Konya)*, *Tuzburnu Yolu (İstanbul)* gibi yol adlarında da tuz sözcüğünün dile nasıl yansıdığını anlamak mümkündür.

Türk kültüründe tuz, yemek kültürünün, maddi ve manevi arınmanın, güzelliğin sembolüdür. Ayrıca tuz Türkler için kutsal kabul edilen bir madde olarak karşımıza çıkar. Türkçede içinde ‘tuz’ sözcüğünün geçtiği yer adlarının bulunması Türk toplumunun bu maddeyi önemseydiğini, kültür aracılığıyla dile de yansıttığını ortaya koymaktadır.

Rus kültüründe tuz

Rusça *соль* sözcüğü “tuz” sözcüğüne denk gelir ve tıpkı Türklerde olduğu gibi, Rus kültüründe, tarihinde tuzun önemli bir yeri vardır. Rusya tarihi kaynaklarında XVII. yüzyıl “İsyan Yüzyılı” (Бунташный век)

⁵ Tuzgu: Yoldan geçen hısımlar ve tanıdıklara armağan olarak çıkarılan yemek.

⁶ Detaylı bilgi için bakınız: *Kaşgarlı Mahmud Kitabı*, (2008). Editör: F.Sema Barutcu ÖZÖNDER, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Anma ve Armağan Kitapları Dizisi-11, Ankara/Türkiye.

⁷ Bknz: *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Akkirman- Belgrad-Gelibolu-Manastır-Özü – Saraybosna-Slovenya- Tokat-Üsküp* “Tez tuz, ekmeğe, kılıç ve bir Kelâm-ı İzzet getirin” dedikte hemen getirip Murtaza Paşa, Kadri Paşa, Kibleli Paşa, Çetrefiloğlu Hüseyin Paşa, Dutsak Ali Paşa ve Haleb mollası (—) zade efendi, dört mezhep müftüleri Allah adına yemin edip tuza, ekmeğe, kılıca ve Kelâm-ı İzzete el basıp ahd ile büyük yeminler” etti.

olarak adlandırılmaktadır. Bu döneme bu adlandırmanın uygun görülmesi, yaşamsal maddelere peş peşe getirilen vergiler nedeniyle baş gösteren isyanlar silsilesinin yaşanmasından ileri gelmektedir. Bu maddeler arasında yer alan tuza yüksek oranda vergi konulması da bir isyanın çıkmasına neden olmuştur. Bu isyanların en büyüğü 1648 Moskova Ayaklanması (*Tuz İsyanı/Соляной бунт*) olmuştur.

Alt ve orta sınıflar arasındaki mücadelenin gözler önüne serildiği 1648 Moskova Ayaklanması ya da diğer adıyla *Tuz İsyanı*, Çar I. Aleksey'in (Aleksey Romanov) hocası daha sonra da kız kardeşinin eşi olan Boyar Boris Morozov'un yönetimine karşı Moskova halkı tarafından başlatılır. Morozov döneminde ekonomik ve sosyal politikalarda yolsuzluk ve keyfi uygulamalar artar, böylece vergiler de artırılır. Aralarında tuzun da bulunduğu yaşamsal önem arz eden mallara getirilen yüklü vergiler halkta büyük bir memnuniyetsizliğe sebep olur. İsyanın bastırılması için Çar I. Aleksey, 11 Haziran günü Morozov'u görevinden azleder ve onu Kirill-Belozerskiy Manastırı'na sürgün eder. 1648 yılının Haziran ayında Rusya'nın güneyindeki şehirlerde (Voronej, Kursk, Kozlov, Çelnavskiy Adası, Sokolsk); Tomsk'da, Sibirya'da ve aynı zamanda kuzeydeki iki şehirde (Ustyung, Solviçegodskaya) ayaklanmalar başlar (Lyapın, 2014: 55); bu isyan dalgası 1649 yılının Şubat ayına kadar sürer. Halkı darboğaza sokarak isyana sebep olan tuzun ekonomik etkileri bununla sınırlı değildir.

Rus kùltürü ve dilinde tuzun, askeri terminolojiye etkilerinin izlerini bulmak mümkündür. Dubovskaya, *asker* anlamına gelen Rusça *солдат* sözcüğün *соль* (sol') sözcüğünden türediğini ileri sürer (2015: 4). Graçyov, *sözcüğün* Rus dilinde ortaya çıkışının XVII. yüzyılın başına denk geldiğini (2021: 8) belirtir. "*Солдат* (soldat/asker) sözcüğü Rusçaya Almanca *soldat* sözcüğünden geçmiştir. Çoğu Avrupa dilinde ortak olan *soldat*, İtalyanca *soldo* (Ru. *сольдо*) sözcüğüne dayanır; İtalyanca bu sözcük *madeni para, madalyon*; aynı isimden türeyen *soldare* fiili ise *kiralamak* anlamına gelir" (Graçyov, 2021: 8). Bu isim ve fiilden türetilen *soldat* sözcüğünün "para alan kişi" olarak tanımlanmasına giden anlamlar silsilesinin nasıl ilerlediğini tahmin etmek zor olmayacaktır.

Daha önce tuzun kadim dönemlerde Romalı askerlere ücret olarak verildiğini belirtmiştik. Gürsoy-Naskali-Şen'in Romalı askerlere tuz dağıtımı olarak yapılan ödemenin Latincedeki adı *salarium* ile günümüzde *tuz* anlamını kaybederek *ücret* anlamına gelen İngilizce *salary* kelimesi (2004: 11-12) arasında kurduğu ilişki şu yorumu ortaya koymaktadır: Dünya dilleri sözcükleri *soldo, soldare, soldat, солдат* (soldat) gibi farklı biçimlere büründürse de bu sözcükler ile tuz sözcüğü arasında tarihsel ve kültürel yönden yakın bir bağ vardır.

Rus kùltüründe tuzun maddi özelliklerini yansıtan bu örneklerin yanı sıra manevi yanını temsil eden özellikleri de dikkat çekicidir. Pagan inanışında da tuz ile yapılan ritüeller ön plana çıkar. Slavlarda pagan dönemde tuz, kurban merasimlerinde yaygın bir şekilde yer almaktaydı. Pagan tanrılarının gözüne girmek için kurban olarak sunulacak hayvanlar üzerine tuz atılırdı (Talianova Eren, 2022: 1).

Rus kùltüründe tuz değerli olmanın sembolüdür. İngilizcedeki *the salt of the earth* deyişine karşılık gelen *соль земли* söz öbeğini *yeryüzünün tuzu* olarak dilimize çevirmek mümkündür, bu deyiş toplum için faydalı olan insanlar için kullanılır; ancak bu söz içerisinde derin manevi manaları, dini öğeleri barındırır. Bu ifade Matta İncilinde Hz. İsa'nın inananlar için kullandığı⁸ bir ifadedir. Hz. İsa, bu benzetmesiyle kendisine inananları *yeryüzünün tuzu* olarak nitelendirirken onları manevi yönden yüceltir; tuzsuz bir şeyin tadı olmayacağı gibi onlar olmadan da yeryüzünün bir anlamı olmayacağını vurgular.

⁸ Вы есть соль земли/ Matta İncili 5:13

Latincenin etkisiyle Yunan mitolojisinden Rusçaya geçen *Аттическая соль* (Atticus tuzu/Latince *sal Atticus*) ise “çok ince espri” manasında kullanılır. Etimolojik açıdan değerlendirme yapan Stomatova bu deyimden eski Roma yazarı ve hatibi olan Cicero'nun (M.Ö.106 – 43 yıllarında) yapıtlarında rastlandığını belirtir. Buna göre deyim, Eski Yunan bölgesi olan Atticus (Attika) adından gelmektedir. (2007: 117) Atticus ya da Attika halkı tiyatroya düşkün, zeki bir halktır. Ortaya çıktığı dönemde yalnız bir topluma has özelliği yansıtan bu tabir, daha sonraları kültür alışverişinin neticesinde Rus kültürüne de sirayet etmiş ve dile yansımıştır.

Türk kültüründe olduğu gibi Rus kültüründe de tuzun dile yansımalarının izlerini şehir adlarında bulmak mümkündür. *Soligaliç* (Солигалич)/ Kostroma Oblastı-Rusya; *Solvıçegodsk* (Сольвычегодск)/ Arhangelsk Oblastı/Rusya gibi şehir adlarında *соль*/*tuz* sözcüğünün varlığı hissedilir.

Sonuç olarak, Rus toplumu için tuz hem maddi hem de manevi özellikleri ile önemlidir. Toplumun zihninde bazen Ruslara has özellikler veya yaşanmışlıklar, bazen başka dillerle etkileşim neticesinde tuz konseptinin varlığından söz etmek mümkündür.

Türk-Rus deyim ve atasözlerinde tuz kavramının incelenmesi

Seçilen sözcüğün gündelik yaşamda kullanımı

Türkçede *tuzluk*, *tuzlu*, *tuzlamak* gibi gündelik hayatta sıkça kullanılan kelimeler, tuz sözcüğünden türemiştir. Rusçadaki *соленый* (tuzlu), *солить* (tuzlamak) sözcükleri de benzer şekilde aynı sözcükten türeyerek ortaya çıkmıştır.

Seçilen sözcüğün insanların zihinlerindeki çağrışımları

Tuz sözcüğünün Türk toplumunun zihninde çağrıştırdığı sözcükleri belirlemek için kelime çağrışım uygulaması gerçekleştirilmiştir. Anadili Türkçe olan 18-45 yaş aralığındaki 65 kişinin katılımıyla bir dakika içerisinde “tuz” sözcüğünün çağrıştırdığı sözcüklerin yazılması şeklinde gerçekleştirilen bu uygulama neticesinde toplanan sözcükler şunlardır: *yemek, deniz, tat, erik, tansiyon, beyaz, zarar, hastalık, kaya tuzu, göl, çorba, Tuz Gölü, ekşi, salata, limon, lezzet, ekmek, tuzlu kahve, ödem, biber, çekirdek, ter, ayran, su, sağlık, şeker, kız isteme merasimi, susamak, gözyaşı, domates, acı, turşu, tuzluk, üç beyaz, kumsal, guatr hastalığı, et, Çankırı, kristal, parçacık, İç Anadolu, kurabiye, toz, granit, tavuk, yaşlılık, kuru, yaraya tuz basmak, boş tuzluk, hayat, tuz fabrikası, iyot, karabiber, muz, temizlik, göz, bahk.*

Rusça *соль* sözcüğünün Rus toplumunun zihninde uyandırdığı çağrışımlar ise şunlardır:

сахар/şeker	текила/tekila	озеро/göl
море/deniz	фа/fa ⁹	порошок/toz
рана/yağa	ми/mi	кухня/mutfak
хлеб/ekmek	смерть/ölüm	бык/öküz
перец/biber	океан/okyanus	калий/potasyum
пуд/pud ¹⁰	рыба/balık	специя/baharat
вкус/lezzet	солонка/tuzluk	соседи/komşular

⁹ Fa: Müzik notası

¹⁰ Pud, Rusya'da kullanılan ve 16,38 kilograma denk gelen bir ölçü birimidir.

еда/ıyiecek	боль/ağı	крекер/kraker
пот/ter	минерал/mineral	Мертвое море/Ölü Deniz
сало/bir Slav yemeği ¹¹	суть/guh, öz	слеза/gözyaşı
кристалл/kristal	ванна/banyo	земля/yerüzü
приправа/baharat, çeşni	мука/un	селёдка/Ringa balığı
натрий/sodyum	си/si	кислота/ekşilik
хлорид/klorür	диз/diyez	вобла/Vobla balığı
яд/zehir	электролит/elektrolit	фисташки/fıstık
вода/su	сладость/lezzet	повар/aşçı
суп/çorba	стол/masa	чипсы/cips
сода/karbonat	салат/salata	слёзы/gözyaşı
огурец/salatalık	кровь/kan	

Deyimler ve bileşik ifadeler

Türkçede tuz ile ilgili deyim ve bileşik ifadeler; tuz ekmek hakkı, tuz ekmek dostu (arkadaş, dost), tuz yumurtlamak (sabırsızlık ve kaygı nedeniyle uyuyamamak), tadı tuzu kalmamak, tuz ekmek doymamak (geçim sıkıntısı çekmek), bir şeye tuz biber ekmek, tuz (veya tuzla) buz etmek, tuz (veya tuzla) buz olmak, bir şeyde tuzu olmak, tuz ekmek düşmanı, tuzu kuru, kaya tuzu, limon tuzu, sofraya tuzu... gibi sıralanabilir.

Rusçada tuz ile ilgili deyim ve ifadeler ise, йодированная соль (iyotlu tuz), морская соль (deniz tuzu), поваренная соль (yemeklik tuz), пуд соли съестъ (bir pud tuz yemek), розовая соль (rembe tuz), соль земли (yerüzünün tuzu), сыпать соль на рану (yarasına tuz basmak), чёрная соль (siyah tuz), четверговая соль (Perşembe tuzu/Kutsal Perşembe¹²) şeklinde örneklendirilebilir.

Seçilen sözcüğün deyimlerde kullanım şekilleri

Türkçe *tuz-ekmek hakkı* deyimini, tuz ve ekmeğin Türk kùltüründeki kutsallığına vurgu yapar. Hem Türk hem de İran kùltüründe izleri olan ve Farsça *nan u nemek (ekmek-tuz)* hakkı şeklinde kullanımı mevcut olan bu deyim “*birinin ekmek yedirip iyilik ettiği kimse üzerindeki manevi hakkı*” manasında kullanılır. Türkçede sıkça kullanılan *nan+kör* sözcüklerinin bir araya gelmesinden oluşan “*iyilikbilmez*” anlamındaki *nankör* sözcüğü de bu deyimle ilgilidir.

Türk kùltürü için spesifik bir konsept olan *tuz-ekmek* ikilisi arasındaki yakın ilişkinin izlerine Rus kùltüründe de rastlamak mümkündür. *Хлеб-соль* (ekmek-tuz) Ruslar için de tıpkı Türklerdeki gibi kutsaldır. Bu iki kelimedenden türeyen sözcükler, deyişler Rus manevi kùltürünün adeta dışavurumudur. Örneğin *хлебосольство* misafirperverliği ifade etmekte kullanılır. *He солоно/несолоно хлебавши* (tuzsuz yemeği yiyerek) ise konuşma dilinde *umduğunu bulamamak, eli boş dönmek* manasına gelir.

Mokiyenko, bu deyimın ortaya çıkışını tuzun Eski Rusya’da zor elde edilen pahalı bir yiyecek olmasıyla ilişkilendirir. “O dönemde “*хлебать с солью*” - *tuzla yemek* sözü, günümüzde zenginliği ve varlığı ifade eden “*сладко поестъ*”- *balla yemek* ifadesiyle eşdeğerdır. Bu nedenle tuzu israf etmeden

¹¹ Derili veya derisiz, kürlenmiş yağ yağ dilimlerinden oluşan geleneksel, ağırlıklı olarak Slav yemeği

¹² Bu tabir, Rus Ortodoks inanışında göre yılda bir kez Perşembe günü özel bir pişirme tekniğiyle hazırlanan tuzun katıldığı yiyeceklerin yapıldığı bir ritüeli ifade etmek için kullanılır.

tüketiyorlardı: yemekleri tuzsuz pişirip tuzluğu masaya koyuyorlardı. Yemeğin tuzunu sadece ev sahibi koyabilirdi. Ev sahibi kimi daha çok sevip sayıyorsa ona daha çok tuz koyardı. Soylu olmayan ya da istenmeyen bir misafire ise tuz hiç verilmiyordu” (Stomatova 2007: 191).

Rusça, tuz sözcüğünün geçtiği tabirler; tarihe yeteneğiyle damgasını vurmuş kişiler için kullanılan *соль земли* (toprağın tuzu), *сыпать соль на рану* (yaraya tuz basmak), *забывать хлеб-соль* (tuz ekmek hakkını unutmak) olarak sıralanabilir.

Seçilen sözcüğün içinde geçtiği deyiş, özdeyiş, atasözü örnekleri

Türkçede içinde tuz sözcüğünün geçtiği atasözleri ve deyişler şunlardır:

- Açık yaraya tuz ekilmez.
- Aş tuz ile, tuz oran ile.
- Avrat tuz dedi mi ciğeri cız der.
- Et kokarsa tuzlanır, ya tuz kokarsa ne yapılır?
- Tuz ekmek hakkını bilmeyen kör olur.

Rusçada içinde *соль* (tuz) sözcüğünün geçtiği atasözü ve deyişler şunlardır:

- Без денег торговать, как без соли хлебать. (Tuzsuz yemek, parasız ticaret olmaz).
- Без соли и стол кривой. (Tuz olmadan sofra bile eğridir/sofranın bile düzeni yoktur).
- Без соли и хлеб не ется. (Tuzsuz ekmek bile yenmez).
- Без соли не вкусно, без хлеба не сытно. (Tuz olmadan lezzet olmaz, ekmek olmadan doyulmaz).
- Без соли хлеб не еда. (Tuzsuz ekmek yiyecek sayılmaz).
- Без соли, без хлеба. — половина обеда. (Tuzsuz, ekmezsiz yemek yarımıdır).
- Без соли, без хлеба. — худа беседа. (Tuzsuz, ekmezsiz sohbet kötüdür).
- Без хлеба не сытно, без соли не сладко. (Ekmek olmadan doyulmaz, tuz olmadan tat alınmaz).
- Без хлеба смерть, без соли смех. (Ekmezsiz ölüm, tuzsuz kahkaha olmaz).
- В людях форсит, а дома без соли сидит. (Kalabalıkta caka satar, evde tuz olmadan oturur/tuzu yoktur).
- За хлебом-солью каждая шутка хороша. (Tuz ve ekmek için her şaka güzeldir).
- И старая кобыла до соли лакома. (Yaşlı kısrağa tuza düşkün olur).

- От хлеба-соли и царь не отказывается. (Ekmek ve tuzu çar bile reddetmez).
- Помяни соль, чтоб дали хлеба. (Tuzu hatırla ki, ekmek versinler).
- Пуд соли вместе съестъ. (Birlikte bir pud tuz yemek).
- Сердись, бранись, дерись, а за хлебом-солью сходишь. (Kızın, azarlayın, kavga edin ve ekmek ve tuz için bir araya gelin).
- Соли нет, так и слова нет. (Tuz yoksa söyleyecek söz de yok).
- Спасибо тому, кто поит и кормит, и вдвое тому, кто хлеб-соль помнит (Sulayana yedirene, ekmeği tuzu hatırlayana iki kere şükürler olsun).
- Хлеб-соль ешь, а правду режь. (Tuz ekmek yiyorsan, doğruyu söylersin).
- Хлеб-соль и во сне хорошо. (Tuz ekmek rüyada bile tatlıdır).
- Хлеб-соль кушал, а нас не послушал. (Tuz ekmek yedi, ama bizi dinlemedi).
- Хлеб-соль разбойника побеждает. (Ekmek ve tuz hırsızı yener).
- Щепотка соли делает сахар слаще. (Bir tutam tuz, şekerini daha tatlı yapar).
- Старая хлеб-соль не забывается. (Eski ekmek ve tuz unutulmuyor).

Sonuç

Tuz, insanlık tarihi boyunca hayatta kalmak için gereksinim duyulan maddelerden biri olmuştur. Bir mineral olan tuz, vücudun dengesini sağlayan bir besin kaynağı olmasının yanı sıra tarih boyunca insanlar tarafından ticari, sosyal ve kültürel anlamların yüklendiği bir madde olarak da kullanılmıştır. Tuz, kullanım alanının zengin olması nedeniyle kültüre olduğu kadar dile de etki etmiştir.

Türk kùltüründe tuz maddi özelliklerinin yanı sıra misafirperverlik, dostluk, bolluk, bereket, nazar gibi maksatlarla manevi özellikleri gözetilerek kullanılır. Rus kùltüründe tuz; gerek toplum gerek kişiler için gelir kaynağı olması gibi maddi özelliklerinin yanı sıra değerin, keskin zekânın, dostluğun sembolü olarak karşımıza çıkar.

Tuz, kültüre olduğu gibi dile de etki eder. Araştırmamız çerçevesinde seçilen deyim, atasözü, eşdizimsel ifadeler ve yer adları incelendiğinde kullanım amacı her ne olursa olsun tuzun Türk ve Rus dillerine iz bıraktığı anlaşılmaktadır.

Tuz bir kavram sözcük olarak, ele alındığı toplumun dil, din, kùltür, politik, sosyo-ekonomik unsurlarını ortaya koyabilecek derinlikte anlam ifade eder. Bu araştırmadan hareketle tuzun tarihi ve edebi kaynaklar gibi farklı metinler bağlamında ele alınarak incelemesinin kùltürün ve dilin farklı katmanlarını ortaya koyacağı değerlendirilmektedir.

Kaynakça

- Akarpınar, R. (2006). Mevlid Törenlerinin Yapısı. *Türkbilig*(12), 38-63. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkbilig/issue/52794/697114> Erişim Tarihi: 13.04.2023
- Aktay, Ş. & Aktay, S. (2021). *Rus Adbilimi*. Eskişehir: Dorlion Yayınları.
- Alimjanova, G.M., (2016), Karşılaştırmalı Kültürdilbilim. Dil-Kültür-İnsan, (Çev. S.Uçar ve Ş.Aktay), Ankara: Gazi Kitabevi.
- Avcı, S. (2003). Ekonomik Coğrafya Açısından Önemli Bir Maden: Tuz. *Coğrafya Dergisi*(11), 21-45.
- Birant, M. A. (1984). *Evlıya Çelebi ve Seyahatnamesi*. İstanbul: And Kartpostal ve Yayınları.
- Boratav, P. (2015). *100 Soruda Türk Folkloru* (2 b.). Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Dubovskaya, A. (2015). Konsept 'sol' i ego kognitivnaya suschnost. *Sbornik universitetskiye çteniya/Materialı nauçno-metodıçekih çteniy, PGLU*, s. 40-47.
- Erdem, M. (1997). Kıpti Kilisesi Üzerine Bir Araştırma. *AÜİFB* (XXXVI), 143-178.
- Erhat, A. (2018). *Mitoloji Sözlüğü* (6). İstanbul, Türkiye: Remzi Kitabevi.
- Gandhi, M. & Thoreau, H. (2015). *Sivil İtaatsizlik ve Pasif Direniş*. Vadi Yayınları.
- Graçyov, V.A. (2021). Soldat i Soldier: etimologiya slov i "naivnaya" kartina mira. *Nauçno-praktičeskiye issledovaniya*. 2-5 (37). Erişim Adresi: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44850790> Erişim Tarihi: 13.04.2023
- Guliyeva, İ. (2015). Azerbaycan'da Tuz Üretimini Tarihi. *İRS-AZ*. 3(15). 48-57.
- Gumilyev, L. N. (1997). *İstoriya naroda hunnu*. Erişim Adresi: <http://knigger.com/texts.php?bid=10194> Erişim Tarihi: 22.01.2023
- Gürsoy-Naskali, E. & Şen, M. (2008). *Tuz Kitabı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Humboldt, W. (1988). *On language: The diversity of human language-structure and its influence on the mental development of mankind*. (P. Heath, Trans.) Cambridge: Cambridge University Press.
- Jones, E. (1923). *Essays In Applied Psycho-Analysis*. London/England; Vienna/Austria: The International Psycho-Analytical Press.
- Kahraman, S.A. (2010). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Akkırman-Belgrad-Gelibolu-Manastır-Özü-Saraybosna-Slovenya-Tokat-Üsküp* (5. Kitap). İstanbul, Türkiye: Yapı Kredi Yayınları.
- Kaplan, M. (2014). *Kültür ve Dil* (32 b.). İstanbul: Dergah Yayınları.
- Kaşgarlı Mahmud Kitabı*. (2008). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kozan, O. (2014). *Kültürdilbilim: Temel Kavramlar ve Sorunlar*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kurlansky, M. *Tuz. İnsanlığın Tuzlu Tarihi*. (A. Çakroğlu, Çev.) İstanbul: Aykırı Yayınları.
- Lakoff, G., & Johnson, M. (2015). *Metaforlar* (2 b.). (G. Y. Demir, Çev.) İstanbul: İthaki Yayınları.
- Lyapın, D.A. (2014). *Narodniye volneniya v Rossi v 1648-1650 gg.: Aktualniye voprosı issledovaniya*. Gumanitarınye i yuridiceskiye issledovaniya. (3), 54-58. Erişim Adresi: <https://cyberleninka.ru/article/n/narodnye-volneniya-v-rossii-v-1648-1650-gg-aktualnye-voprosy-issledovaniya> Erişim Tarihi: 13.04.2023.
- Pletcher, K. *Salt March. Encyclopedia Britannica*. Erişim Adresi: <https://www.britannica.com/event/Salt-March> Erişim Tarihi: 24.08.2022
- Sabitova, Z. (2013). *Lingvo-Kul'turologiya*. Moskva: İzd. Flinta-Nauka.
- Stomatov, S. (2007). Rus Dilinde Deyimlerin Tarihsel (Etimolojik) Açından İncelenmesi. Ankara, Türkiye: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.

Şahin, C. (2004). Türkiye'de Tuza Atfedilen Yer Adları. E. GÜRİSOY-NASKALİ, & M. ŞEN içinde, *Tuz Kitabı* (s. 28-57). İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Şahin, C. (2001). *Kitab-ı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit, Tevrat, Zebur ve İncil*. İstanbul: Kitab-ı Mukaddes Şirketi.

Şahin, C. *Kuran-ı Kerim*. Erişim Adresi:

https://yayin.diyaret.gov.tr/File/Download?path=430_1.pdf&id=430 Erişim Tarihi: 22.01.2023

Şahin, C. *Tekvin*. Erişim Adresi: <https://kutsalkitap.info.tr/?q=yar%20199> Erişim Tarihi: 22.01.2023

İnternet Kaynakları

“Sociation”. Erişim Adresi: <http://sociation.org> Erişim Tarihi: 22.01.2023

“kelime.com”. Erişim Adresi: <https://kelime.com/> Erişim Tarihi:22.01.2023

“Bible”. <https://www.bibleonline.ru/bible/tur/01/19/#26> Erişim Tarihi: 22.01.2023

Sözlükler

“Salamura”, (1901). *Kamusî Türki*. Erişim Adresi:

<https://kelime.com/kelime/salamura/63335c6b101dea5b8e182eco-63335c6b7d1b283c3f106d2b/%20os/tumu/kts> Erişim Tarihi: 04.01.2023

Frazeologičeskiy slovar' russkogo literaturnogo yazıka. Erişim Adresi:

http://phraseology.academic.ru/12029/%D0%A1%D0%BE%D0%BB%D1%8C_%D0%B7%D0%B5%D0%BC%D0%BB%D0%B8 Erişim Tarihi: 04.01.2023

Türk Dil Kurumu. *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. Erişim Adresi: <https://sozluk.gov.tr> Erişim Tarihi: 22.01.2023

Voynova, L.A.; V.P. Jukov; Molotkov, A.İ.; Fedorov, A.İ. (1968). *Frazeologičeskiy slovar russkogo yazıka*. Moskva: İzd. Sovetskaya Ensiklopediya.